



Zelfstandige Natuur.

foto Jaap Kuper

Toen de natuur zelf nog rentmeester was, leverde het alles wat we nodig hadden. Nadat de mens die rol van rentmeester over nam, is het er niet beter op geworden. En nu staan allerlei belemmeringen een herstel in de weg. Ik denk echter dat we met wat minder regeldrift en gepamper, en met meer respect voor de natuur, de eigen kracht van de natuur kunnen herontdekken. Die eigen kracht moet ruimte krijgen. 'Empoweren' dus in plaats van pampieren.

— Jaap Kuper (voormalig rentmeester van Kroondomein Het Loo)

> TOEN DE LAGE LANDEN NOG niet door de mens in bezit waren genomen, was de natuur nog zichzelf en zelfstandig. De natuur werd gevormd door systeem-eigen processen zoals eten en gegeten worden, verzuipen en verdrogen, instorten en scheppen. En dat resulteerde in een eigen biodiversiteit. Deze Zelfstandige Natuur was dynamisch, biodivers en produceerde biomassa. Een organisch decor voor de toevallige passant en bovendien gratis.

Dan vestigt de mens zich. Predatoren worden gedood, begrazing wordt beteugeld, waterhuishouding geknecht. De grond wordt in cultuur genomen, het land gedomesticeerd. De beschaving is niet te stuiten. Zelfstandige Natuur verliest nu snel terrein. Er blijven slechts fragmenten van over op de wadden, de duinen en in kleine hoogveengebiedjes. Er komt een groot areaal met extensief landgebruik waar slechts een deel van de natuurlijke organismen

zich wel bij bevindt. Het vóórkomen van deze organismen wordt afhankelijk van voortdurende landbewerking door de mens. Natuur is een landbouwproduct geworden: de Afhankelijke Natuur.

In de tweede helft van de 20e eeuw wordt het landgebruik intensief. Het areaal Afhankelijke Natuur neemt snel af. In 2000 resteren nog slechts de laatste refugia (toevluchtsoorden) voor zeldzame soorten uit de oorspronkelijke



Zandverstuiving, de ultieme degradatie van bos en natuur.

foto Hans van den Bos, Bosbeeld.nl



Zelfstandig Bos.

biodiversiteit: trilvenen, blauwgras- en kalkrijke graslanden, heidevelden, en stuifzanden. Mensen waardeerden die zeldzaam wordende natuurlijke organismen en gingen zich dus ook hechten aan die refugia. Vanwege hun natuurwaarden gingen we deze refugia, hoewel het zuiver cultuurvormen waren, natuur noemen. Bij gebrek aan beter beschouwden we Afhankelijke Natuur als de natuur van Nederland. Het toenemende contrast tussen de restanten Afhankelijke Natuur en het steeds verder industrialiserend buitengebied, versterkt die beleving. Met het vergroten van dat contrast raken de refugia steeds meer geïsoleerd en gevoelig voor veranderende milieu- of klimaatomstandigheden of afnemende prioriteit in financiering. Het voortbestaan van deze soortenhotspots loopt daarom gevaar.

Zelfstandig of afhankelijk?

Zelfstandige Natuur is de natuur die er uit zichzelf is, waar de mens geen rol bij heeft gespeeld. Afhankelijke Natuur is de natuur die zich slechts kan handhaven dankzij periodieke ingrepen door de mens.

Natuur wordt onbegrijpelijk

Met de intensivering van de landbouw wordt de afstand tussen natuur en samenleving steeds

groter. In Zelfstandige Natuur kun je jezelf nog recreërend onderdompelen, in Afhankelijke Natuur is dat al nauwelijks meer mogelijk en in het industrialiserende buitengebied heb je die behoefte al niet eens meer. Er is dan ook niet veel nodig om draagvlak voor natuur te verliezen. Een financiële crisis en de dwangbuis van een curieus natuurbeschermingsboekhoudsysteem (Natura 2000) doen de rest. Het buitengebied is gevangen geraakt in de markteconomie en een 'kool&geit-politiek'. De mensen naar de stad, mest en maïs op het land, natuur op de tv. Nu er nog maar zo weinig natuur over is, wordt die van steeds groter belang. Natuur en natuurbeleving zijn essentieel voor ons welbevinden vanwege hun herscheppend vermogen. Hoewel van een heel andere orde dan het beschermen van de biodiversiteit op zich, wordt de natuur vooral voor de volksgezondheid van groot belang. Dat is een onderbelicht aspect omdat de natuur er altijd zo vanzelfsprekend is en het herscheppend vermogen ervan daardoor te weinig wordt onderkend. We lopen schade op als we ons bij de huidige achteruitgang neerleggen.

Beleefbare en betaalbare natuur

Dat wil niet zeggen dat we terug willen naar vroeger. Nee, we willen een weg héén naar beleefbare en betaalbare natuur. Die weg gaat niet via verkapte inkomenssteun aan agrariërs voor het tijdelijk telen van natuurlijke soorten op

ontoegankelijke percelen. En evenmin via het tot in het oneindige vastklampen aan Afhankelijke Natuur. Die weg gaat via het zelfredzaam maken van substantiële oppervlakten natuur. De weg van de systeem-eigen natuurlijke processen met de daarbij horende dynamiek die condities schept voor al onze biodiversiteit. Naar natuur die robuust, betaalbaar en optimaal toegankelijk is voor de burger. Zelfstandige Natuur dus.

Dat het ecologisch kan, geeft Wouter Helmer elders in dit themanummer aan. Dat het een nieuwe impuls geeft aan sociaal-economische ontwikkeling van het buitengebied blijkt uit het artikel van Ignace Schops. Dat er ook ruimte voor beschikbaar kan komen, toont Rudy Rabbinge aan. Of die ruimte daar ook werkelijk voor benut gaat worden, is met name afhankelijk van politieke visie, moed en daadkracht. Ik pleit dus niet voor een ondoordacht opgeven van de huidige Afhankelijke Natuur maar voor het inslaan van de weg die ruimte biedt aan de biodiversiteit zonder afhankelijk te zijn van menselijke beheermaatregelen.

Zelfstandig Bos

Bossen hebben altijd een wat aparte plaats ingenomen binnen de natuur. Sommige bossen zijn puur natuur, andere hebben er niets van. Het onderscheid tussen Zelfstandige Natuur en Afhankelijke Natuur herken je ook bij het bos. De Zelfstandige Natuur van ooit werd gedomi-



foto Jaap Kuper



foto Jaap Kuper

Afhankelijk Bos, een dambord van houtakkers.

neerd door bosrijke landschappen. Er was toen dus Zelfstandig Bos. En dat was het nog steeds als de mens er gebruik van maakte zonder het wezen van het bosstelsel te schaden. Datzelfde bosrijke landschap kan alles leveren wat de moderne mens in bos hoopt te vinden: biodiversiteit, recreatief decor en hout. Samengepakt in een robuust systeem. Een systeem waarin mensen naar hartenlust kunnen recreëren. Zo'n bos kan dus een belangrijke bijdrage leveren aan de wens naar meer Zelfstandige Natuur.

Hoe is het het bos vergaan?

Door het in cultuur brengen van het land, verdween nagenoeg al het bos in de Lage Landen. Pas in de loop van de 19e eeuw komt er weer bos bij: plantages, geheel volgens landbouwkundige aanpak. Bos is een landbouwproduct geworden. Om het in het door de mens gewenste model te houden, was het bos afhankelijk van die zelfde mens. Afhankelijk Bos dus. Net zoals bij de Afhankelijke Natuur kenmerkt het Afhankelijke Bos zich door hoge beheerkosten, eenvormigheid en lage biodiversiteit. Dat alles in een gekunsteld decor. Alles dus op een wijze en op een niveau zoals we dat juist niet willen (alleen de toegankelijkheid ervan is een pluspunt). Vreemd genoeg lijkt de recreant niet op te merken dat het bos nauwelijks de naam bos verdient. En de boseigenaar merkt niet op dat hij onnodige kosten maakt. Als de beschreven plantages nu zouden leiden

tot mooie financiële resultaten, zijn deze plantages nog te begrijpen. Maar niets is minder waar. De Nederlandse bosbouw zit al sinds de jaren zestig in de rode cijfers. Historisch is het allemaal verklaarbaar, maar al met al uiterst onbevredigend.

Zelfstandig Bos is bos dat er uit zichzelf is, waar de mens de aard van het bos niet verandert.

Afhankelijk Bos is bos waarvan de aard door de mens wordt bepaald en waarvan de aard zou wijzigen als de mens zijn handen er van af zou trekken.

Valkuiloplossingen

Af en toe werd er stevig aan het klassieke bosbeheer geschud. Heel fors zelfs na de stormen van 1972 en 1973. De discussie over de gangbare agrarische vorm van bosbouw met gelijkjarige monoculturen wakkerde aan. Nadat het stormhout was geruimd, leidde dat echter nauwelijks tot blijvende veranderingen. De bosbeheerders namen genoegen met marginale oplossingen. Er kwam subsidie voor herbebossing na kaalkap en voor onrendabel werk dat daarvan weer het gevolg was. Onrendabel bosbeheer leek daardoor opeens rendabel. Als er al alternatieve vormen van bosbeheer mogelijk waren, waren die daardoor heel moeilijk in te voeren.

In de praktijk werkte de herbebossingssubsidie als premie op het kaalkappen van bos en als blokkade voor vernieuwing. De technocratische beheersvorm kreeg dus een impuls.

Zo ging het bij bos, zo ging het bij de submarginale landbouw en zo ging het bij het natuurbeheer. In feite was inkomenspolitiek de motor achter het subsidiestelsel, en niet het verbeteren van beheersystemen. Zo zag de bosbouwwereld er in ongeveer 1980 uit.

Alles went, ook beroerd bos

We hadden tot voor kort in Nederland niet veel meer te bieden dan monotone dennenakkers afgewisseld met gelijkvormige eiken en beukenopstanden. Opstanden. Houtpercelen van jong tot ouder, nooit echt oud, altijd homogeen. Kijk naar het Nederlandse bos vanuit de lucht. Dat was tot ca 1980 te beroerd om te beschrijven: een half leeg gehaalde blokkendoos zo ver het oog reikte. Vanaf de grond was het al niet veel beter. Houtakkers met allemaal dezelfde bomen. Geordend, zelden oud, zelden dood. Homogeen, weinig spannends, geen verrassing. Toch noemden we het bos: De Veluwe, het grootst aaneengesloten bos van West Europa. We maakten het zelfs nog bonter: De Veluwe, het grootst aaneengesloten natuurgebied van West-Europa. Wij zijn er mee opgegroeid, we wisten niet beter. We herhaalden naar elkaar



Bos afhankelijk van mens en subsidie.

foto Jaap Kuper



Bos om te melken.

dat het mooi was en brachten er miljoenen bezoeken aan per jaar. Het móest dus wel mooi zijn. We verstrengelen moeiteloos de begrippen 'mooi', 'landschap' en zelfs 'groen' met natuur. Zelfs cultuur met natuur. Vaak bedoelen we eigenlijk alleen maar 'ruimte en rust' om te kunnen recreëren en noemen het vervolgens 'natuur'. Wie kan er dan nog volgen waar we het over hebben?

Melken, niet slachten

Op verschillende plekken in Nederland en Europa ontstonden er na 1980 toch initiatieven om het beheer van het bos te veranderen: de agrarische aanpak van het bos moet worden verlaten en er moet worden vertrouwd op de natuurlijke processen. Uitgaan van het ecosysteem bos dus, en niet van het gewas hout. Daarmee zal een permanent, zelfstandig, bosesysteem ontstaan. Een bossysteem dat je 'melkt' in plaats van 'slacht'. Een soort uitkapbos dus en tegelijkertijd Zelfstandig Bos. Als dat systeem ook nog bestaat uit de van nature voorkomende boomsoorten past dat perfect in het concept van de Zelfstandige Natuur. Dat was ongeveer mijn visie op bosbeheer bij mijn aantreden in 1978. Bos levert dan een wezenlijke bijdrage aan de behoefte aan meer robuuste en toeganke-

lijke natuur terwijl het bovendien minimaal de eigen beheerkosten opbrengt en onafhankelijk wordt van subsidie.

Wat er niet is, kan toch bestaan

Omdat bos op basis van zo'n ecosysteembenadering in Nederland niet voorkwam, was de gangbare opvatting dat zo'n systeem hier niet zou kunnen. (Uitkapbos elders in Europa is immers altijd samengesteld uit schaduwverdragende boomsoorten. In Nederland wordt het bos juist gedomineerd door lichteisende boomsoorten.)

Deze misvatting bij bosbeheerders vloeit onder meer voort uit het idee dat een goed bos altijd een oppervlakte dekkend bos moet zijn. Open plekken in het bos als gevolg van uitkapoogst, waren onacceptabel. Er zou een onproductieve open plek kunnen ontstaan. Hoogstens opgevuld met bosverjonging van ongewenste aard. De meerwaarde van zo'n vorm van bosexploitatie op natuur en landschap, inclusief de open blijvende plekken, kwam niet aan de orde. De studie van Jozef Fanta uit 1982 is het eerste document met aangrijpingspunten voor een vorm van beheer met spontane bosverjonging als basis. Door deze studie en de bestaande ecologische kennis over het bos kon ik successiereeksen maken van een imaginair bos.

Daarmee was dat bos er natuurlijk nog niet. Totdat dit theoretische model samenviel met de bosbeelden die op Het Loo aanwezig bleken te zijn. Dat waren vooral vergeten hoekjes en percelen waarvan duidelijk was dat het binnen het gangbare denkkader nooit wat werd. Dat betekende een doorbraak. Het gewenste bos bestond! En nog wel in verschillende ontwikkelingsfasen. Het was tot dat moment alleen niet herkend. Wat deze voorbeelden gemeen hadden, was dat ze vanzelf waren ontstaan, dat inheemse loofboomsoorten zich er op natuurlijke wijze gevestigd hadden en dat het oogstrelende bosbeelden opleverde. Het bos ontwikkelde zich spontaan, op weg naar het bos dat er van nature zou zijn geweest. Met deze voorbeelden voorhanden en ondersteund door onderzoek kreeg het huidige bosbeheer van Kroondomein Het Loo geleidelijk vorm. Het werd de weg van Afhankelijk Bos naar Zelfstandig Bos.

Van houtakker naar oase

Vanaf dat moment dicteert op Kroondomein Het Loo het bos zelf het beheer en dus ook de houtoogst. Als ware het zelf de rentmeester. Houtoogst kopieert de uitval van bomen in het natuurlijke concurrentieproces. "Schade" door storm, sneeuw of plagen bestaat in feite niet meer. Stormen en houtoogst doorbreken de



foto Jaap Kuper



foto Jaap Kuper

Dit bos bestaat niet maar het is er wel.

monotonie van de opstanden. Spontane bosverjonging dient zich op allerlei plaatsen aan. Onrendabel boswerk is verdwenen. Beheerskosten worden beheerkosten en gaan omlaag. De esthetiek van het boslandschap neemt spectaculair toe. Het bos gaat van akker naar oase, met bijbehorend herscheppend effect. Het boslandschap is, met inbegrip van de natuurlijke dynamiek, een duurzaam systeem geworden waarin alle ontwikkelingsfasen van het natuurlijke bos een plek krijgen. Daar varen eigenaar en maatschappij wel bij.

Tot slot

Er zijn meer mogelijkheden voor het 'empoweren' van natuur en bos dan wij doorgaans denken. We moeten dan wel kiezen voor het toelaten van de krachten van de natuur, conventies opzij zetten en administratieve belemmeringen wegnemen. Het eindproduct zal minder voorspelbaar zijn dan voorheen. Maar zeker is dat het product robuust zal zijn, goedkoper dan nu en een weldaad voor de zich herscheppende mens. Vanaf dat moment maakt het niet uit wie daarbij de rentmeester is: de natuur of de mens.<

Jaap Kuper, jhkuper@wxs.nl

De houtakker is oase geworden.



foto Jaap Kuper